

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

**Ijtimoiy-gumanitar
fanlarning dolzarb
muammolari**

Jild 3, Son 11

2023

SCIENCEPROBLEMS.UZ

**ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ
ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ**

№ 11 (3)-2023

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

ТОШКЕНТ-2023

БОШ МУҲАРРИР:

Исанова Феруза Тулқиновна

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

07.00.00-ТАРИХ ФАНЛАРИ:

Юлдашев Анвар Эргашевич – тарих фанлари доктори, сиёсий фанлар номзоди, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Мавланов Уктам Махмасабирович – тарих фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Хазраткулов Абдор – тарих фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети.

08.00.00-ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ:

Карлибаева Рая Хожабаевна – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Худойқулов Садирдин Каримович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Азизов Шерзод Ўктамович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Божхона институти;

Арабов Нурали Уралович – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Холов Актам Хатамович – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Шадиева Дилдора Хамидовна – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент в.б, Тошкент молия институти;

Шакаров Қулмат Аширович – иқтисодиёт фанлари номзоди, доцент, Тошкент ахборот технологиялари университети

09.00.00-ФАЛСАФА ФАНЛАРИ:

Ҳакимов Назар Ҳакимович – фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Яхшиликов Жўрабой – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Ғайбуллаев Отабек Мухаммадиевич – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат чет тиллар институти;

Ҳошимхонов Мўмин – фалсафа фанлари доктори, доцент, Жиззах педагогика институти;

Носирходжаева Гулнора Абдукаххаровна – фалсафа фанлари номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Турдиев Бехруз Собирович – фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Бухоро давлат университети.

10.00.00-ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Ахмедов Ойбек Сапорбаевич – филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Кўчимов Шухрат Норқизиллович – филология фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Салахутдинова Мушарраф Исамутдиновна – филология фанлари номзоди, доцент, Самарқанд давлат университети;

Кучкаров Раҳман Урманович – филология фанлари номзоди, доцент в.б, Тошкент давлат юридик университети;

Юнусов Мансур Абдуллаевич – филология фанлари номзоди, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Саидов Улугбек Арипович – филология фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси.

12.00.00-ЮРИДИК ФАНЛАРИ:

Ахмедшаева Мавлюда Ахатовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Мухитдинова Фирюза Абдурашидовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Эсанова Замира Нормуротовна – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган юрист, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳамрокулов Баҳодир Мамашарифович – юридик фанлар доктори, профессор в.б., Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети;

Зулфиқоров Шерзод Хуррамович – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Жамоат ҳавфсизлиги университети;

Хайитов Хушвақт Сапарбаевич – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси

Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Асадов Шавкат Ғайбуллаевич – юридик фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Утемурастов Махмут Ажимурастович – юридик фанлар номзоди, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Сайдуллаев Шахзод Алиханович – юридик фанлар номзоди, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Юсупов Сардорбек Баходирович – юридик фанлар доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳакимов Комил Бахтиярович – юридик фанлар доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Амиров Зафар Актамович – юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD), Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий мактаби;

Жўраев Шерзод Юлдашевич – юридик фанлар номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Бабаджанов Атабек Давронбекович – юридик фанлар номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Раҳматов Элёр Жумабоевич – юридик фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), Тошкент давлат юридик университети.

13.00.00-ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ:

Ҳашимова Дильдархон Уринбоевна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Ибрагимова Гулнора Хавазматовна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Закирова Феруза Махмудовна – педагогика фанлари доктори, Тошкент ахборот технологиялари университети ҳузуридаги

педагогик кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тармоқ маркази;

Тайланова Шоҳида Зайниевна – педагогика фанлари доктори, доцент.

19.00.00-ПСИХОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Каримова Василя Маманосировна – психология фанлари доктори, профессор, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Ҳайитов Ойбек Эшбоевич – Жисмоний тарбия ва спорт бўйича мутахассисларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш институти, психология фанлари доктори, профессор

Умарова Навбаҳор Шокировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети, Амалий психологияси кафедраси мудири;

Атабаева Наргис Батировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Қодиров Обид Сафарович – психология фанлари доктори (PhD), Самарканд вилоят ИИБ Тиббиёт бўлими психологик хизмат бошлиғи.

22.00.00-СОЦИОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Латипова Нодира Мухтаржановна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири;

Сеитов Азамат Пўлатович – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети;

Содиқова Шоҳида Мархабоевна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон халқаро ислом академияси

23.00.00-СИЁСИЙ ФАНЛАР

Назаров Насриддин Атакулович – сиёсий фанлар доктори, фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент архитектура қурилиш институти;

Бўтаев Усмонжон Хайруллаевич – сиёсий фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири.

ОАК Рўйхати

Мазкур журнал Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссияси Раёсатининг 2022 йил 30 ноябрдаги 327/5-сон қарори билан тарих, иқтисодиёт, фалсафа, филология, юридик ва педагогика фанлари бўйича илмий даражалар бўйича диссертациялар асосий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхати (Рўйхатга) киритилган.

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари электрон журнали 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатига олинган. Муассис: "SCIENCEPROBLEMS TEAM" масъулияти чекланган жамият.

Таҳририят манзили:

Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй. Электрон манзил: scienceproblems.uz@gmail.com

Телеграм канал: https://t.me/scienceproblems_uz

МУНДАРИЖА

07.00.00 – ТАРИХ ФАНЛАРИ

Kucharov Jamshid Qulnazarovich

ROSSIYANING PAXTA YETISHTIRISH BORASIDAGI SINOV-TAJRIBALARI XUSUSIDA AYRIM MULOHAZALAR (TURKISTON TO'PLAMI MATERIALLARI ASOSIDA) 11-14

Taʼbaev Amirbek Ashirbaevich

Б.Х.КАРМИШЕВА АСАРЛАРИДА “ИЛК ҚАБИЛАЛАР”ГА ОИД ЭТНОНИМЛАР МАСАЛАСИ 15-23

Ҳамаев Нодирбек Мўминович

ТУРКИСТОНДА ИСТИҚЛОЛ УЧУН КУРАШНИНГ РИВОЖЛАНИБ БОРИШИ ВА УНИНГ МАТБУОТДА ЁРИТИЛИШИ (1920-1924) 24-32

Tilavova Shahnoza Salohitdinovna

XIX ASR OXIRI – XX ASR BOSHLARIDA BUXORO AMIRLIGIDA JADIDLARNING FAOLIYATI 33-36

Қозоқов Тоҳиржон Қодиралиевич

НАМАНГАНДА ҚОЗИЛАР ВА СУДЛАР ТАРИХИ 37-42

Артикбаев Ойбек Салимахаматович

ЎЗБЕК-ҚОЗОҚ ЭТНОМАДАНИЙ АЛОҚАЛАРИНИНГ ОИЛАВИЙ УРФ-ОДАТ ВА МАРОСИМЛАРДА НАМОЁН БЎЛИШИ (XX АСР ТОШКЕНТ ВОҲАСИ МИСОЛИДА) 43-56

Atavullayeva Shaxlo Musoyevna

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI BIRINCHI KONSTITUTSIYASINING YARATILISH TARIXI ... 57-62

8.00.00 – ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ

Қўчқаров Файзулло Абдужабборович

ХОРИЖИЙ ИНВЕСТИЦИЯЛАР – АГРАР СОҲАНИ ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ МУҲИМ ОМИЛИ 63-70

Shao Junling

ANALYSIS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF UZBEKISTAN'S REGIONAL ECONOMY .. 71-76

Ashirov Nurmurod Qulmatovich

RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN KENG KO'LAMDA FOYDALANISHDA BANK TIZIMINI IMKONIYATLARINI OSHIRISH YO'LLARI 77-82

Togayev Salim Sobirovich

BANK XIZMATLARIGA BO'LGAN ISHONCHNI OSHIRISH YOHUD MIJOZNI JALB QILISHNING SAMARALI YO'LLARI 83-89

Саттаров Ғанижон Озодович

МИНТАҚА РАҚОБАТБАРДОШЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШДА ЭКСПОРТ САЛОҲИЯТИДАН ФОЙДАЛАНИШ ОМИЛЛАРИ 90-96

Yakubova Samira

LEVERAGING PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIPS: STRATEGIES FOR OPTIMAL INVESTMENT FINANCING 97-102

Abdualiyev Hamidulla Toxirjonovich

OLIY TA'LIM MUASSASASINING INNOVATSIYALARNI BOSHQARISH TIZIMIDAGI LOYIHALARNI BOSHQARISH OFISI 103-109

Egamberdiyeva Salima Rayimovna

XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA QISHLOQ XO'JALIGIDA AKTIVLAR HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH 110-118

Xolmamatov Diyor Haqberdievich

SANOAT KORXONALARINING BOZORDAGI MAVQEINI BAHOLASHDA SPACE TAHLIL USULIDAN FOYDALANISH 119-127

Gafurova Dilshoda

INNOVATIVE MANAGEMENT IN HIGHER EDUCATION: ASSESSING STRATEGIES AND IMPACTS 128-132

Xomidov Abdugaffor Axmadjonovich

TA'LIM SOHASIDA LOYIHALARNI BOSHQARISH 133-139

Raxmonov Mirvoxid Rajabovich

NAVOIY VILOYATI ASOSIY KAPITALIGA INVESTITSİYALAR TUZILISHI VA DINAMIKASI TAHLILI 140-149

Boyjigitov Sanjarbek Komiljon o'g'li

DON VA DONNI QAYTA ISHLASH KORXONALARIDA MARKETING XIZMATI SAMARADORLIGINI BAHOLASHDA SNW TAHLIL USULINING O'RNI VA UNI QO'LLASH XUSUSIYATLARI 150-159

Aziza Umarova

AKSIYALARNI BIRLAMCHI OMMAVIY JOYLASHTIRISH (IPO) AMALIYOTI ORQALI MOLIYAVIY RESURLARNI SHAKLLANTIRISHNING XORIY TAJRIBASI 160-167

Абдуллаев Бунёд Ўткирович

СУРХОНДАРЁ ВИЛОЯТИДА ЭКОЛОГИК ТУРИЗМНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ 168-178

Matjonov Bekjon Ravshonbekovich

SOME CHARACTERISTICS OF ENSURING FOOD SAFETY IN UZBEKISTAN 179-185

Алиматова Наргис Абдухалиловна

КАМБАҒАЛЛИКНИ ҚИСҚАРТИРИШ-РАҚОБАТБАРДОШЛИК ОМИЛИ..... 186-197

09.00.00 – ФАЛСАФА ФАНЛАРИ

<i>Kobulniyazova Gulchexra Toshpulatovna</i> F. NITSSHE "HAYOT FALSAFASI" KONSEPSIYASI IJTIMOY RIVOJLANISHNING IRRATSIONAL ASOSI	198-204
<i>Qaxorov Pulotjon Xursanmurodovich</i> INSON MOHIYATI, UNING BIOLOGIK VA IJTIMOY TABIATI	205-211
<i>Турсунов Лочин Эркинович, Хакимова Дилноза Юсуфхоновна</i> РАЗВИТИЕ ПРАВОВОГО СОЗНАНИЯУ ЖЕНЩИН В УЗБЕКИСТАНЕ	212-218
<i>Urinboyev Dilmurod Tura o'g'li</i> HUQUQIY FAOLLIK VA HUQUQIY MADANIYATNI RIVOJLANTIRISH MUOMMOLARI.....	219-225
<i>Яздонов Зикирилло Шукуриллович</i> АЛ-ҲАКИМ АТ-ТЕРМИЗИЙНИНГ СЎФИЁНА ҚАРАШЛАРИ ВА МАЛОМАТИЙЛИККА МУНОСАБАТИ	226-231
<i>Nabiyev Maxsud Abdumannonovich</i> IQTISODIY MADANIYATNINGMAZMUNIVAMOHIYATI	232-238
<i>Haydaraliyev Shuhratjon</i> MARKAZIY OSIYODA MILLATLARARO MUNOSABATLARNING MILLIY VA MINTAQAVIY XUSUSIYATLARI	239-243
<i>Хамраев Сардорбек Шарафутдинович</i> ЭКОТУРИЗМ ЖАРАЁНЛАРИНИ РИВОЖЛАНИШИНИНГ ТАРИХИЙ ЭВОЛЮЦИЯСИ..	244-250
<i>Xashimov Sheraxon Jo'raxonovich</i> O'ZBEKISTONNING XALQARO IMIDJINI YUKSALTIRISHDA MILLIY TURIZMDAGI EKOLOGIK TURIZMNING TUTGAN O'RNI	251-260
<i>Хатамова Рашида Закиржановна</i> ПАТРИОТИЗМ КАК ЭЛЕМЕНТ КУЛЬТУРЫ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ	261-266
<i>Патиев Холдор Икромович</i> ЖАДИДЧИЛИК ҚАРАШЛАРИ НЕГИЗИДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ЙЎНАЛИШЛАРНИНГ ВУЖУДГА КЕЛИШИ ВА ЖАМИЯТДА РИВОЖЛАНИШИ	267-275
<i>Ismoilova Hayitxon Maxammadjonovna</i> FARG'ONA VODIYSIDA OILA URF-ODATLARI VA QADRIYATLARINING TRANSFORMATSIYASI VA UNING IJTIMOY JARAYONLARDA NAMOYON BO'LISH XUSUSIYATLARI	276-280
<i>Raximova Rayxon Abdurasulovna</i> GLOBALLASHUV VA OILA AXLOQIY MADANIYATINING O'ZARO ALOQADORLIGI	281-287
<i>Raxmankulov Farxod Raximkulovich</i> MULKDORLAR QATLAMIDA IJTIMOY MAS'ULIYAT TUYG'USINI SHAKLLANTIRISH MASALALARI	288-292
<i>Shirinov Anvar Qanoatovich</i> MARKAZIY OSIYODA INSON TARAQQIYOTINING DOLZARB MASALALARI	293-299

Xandamova Marifat Akramovna

“OSOR AL-BOQIYA” – ABU RAYHON BERUNIY ILMIY IJODINING DURDONASI.....300-304

*Teshaboev Muhiddin Marifovich*IJTIMOIY DAVLATDA IJTIMOIY ADOLATNI TA'MINLASH VA IJTIMOIY INSTITUTLARNING
MAQSADI305-311*Karimov Rahmat Rahmonovich, Bekbayev Rauf Rustamovich*MADANIY ANTROPOLOGIYA FANINING PREDMETI VA IJTIMOIY-GUMANITAR FANLAR
TIZIMIDAGI O'RNI312-320*Talapov Baxriddin Alijanovich*DEMOKRATIYA VA SHARQONA BOSHQARISHNING ETNODIFFERENSIAL
XUSUSIYATLARI321-326**10.00.00 – ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ***Ауезмуратова Нуржамал Дастенбаевна*

КАРАКАЛПАКСКИЕ ЖЕНСКИЕ ЛИЧНЫЕ ИМЕНА.....327-332

Olga Filippova

ADDING REDUNDANCY FUNCTIONS TO CLUSTERED IMPLEMENTATION333-345

*Egamnazarova Zaynab Xolmurod qizi*INGLIZ TILIDAGI RIELTORLIK FAOLIYATIGA OID TERMINLARNING O'ZBEK TILI O'ZLASHISH
MASALALARI346-351*Narzиеva Gulnoza Akbarovna*

LESIK BIRLIK LARDA MILLIY – MADANIY KOD IFODASI352-357

*Qodirova Mukaddas Tog'ayevna, Ibragimova So'g'diyona Ikrom qizi*INGLIZ-O'ZBEK TILLARIDA VERBAL VA NOVERBAL MULOQOT TABULARINING
QO'LLANILISHI358-362**12.00.00 – ЮРИДИК ФАНЛАР***Тўраев Сардор Абдихаким ўғли*ИНТЕРНЕТ ТАРМОҒИДАН ФОЙДАЛАНИБ СОДИР ЭТИЛАДИГАН ЖИНОЯТЛАРНИНГ
ОЛДИНИ ОЛИШНИНГ УМУМИЙ ЧОРАЛАРИ363-371*Атаев Шокир Куранбаевич*ТАДБИРКОРЛИК ФАОЛИЯТИНИ МАЪМУРИЙ-ҲУҚУҚИЙ ТАРТИБГА СОЛИШ
АСОСЛАРИНИ ЯНАДА ЛИБЕРАЛЛАШТИРИШ372-377*Юсупов Илхомжон Ибодиллаевич*ҲУҚУҚИЙ АНИҚЛИК ПРИНЦИПИНИНГ АЙРИМ НАЗАРИЙ - ҲУҚУҚИЙ ЖИҲАТЛАРИ
ХУСУСИДА378-385**13.00.00 – ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ***Adizova Nigora Baxtiyorovna*MUAMMOLI TA'LIM ASOSIDA BOSH LANG'ICH SINF O'QUVCHILARINING DIVERGENT
TAFAKKURINI TARBIYALASH VA RIVOJLANTIRISH386-390

<i>Tkacheva Anastasiya Aleksandrovna</i> O'ZBEKISTON OLIY O'QUV YURLARI TALABALARINING IJTIMOY-MADANIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH UCHUN ISPAN TILINI O'QITISHDA VIRTUAL REALLIKDAN FOYDALANISH	391-400
<i>Uralova Muxabbat Sanjar qizi</i> BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINFI O'QITUVCHISINING IJODIY-METODIK FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISH.....	401-406
<i>Kenjabaev Jahongir Abdisalimovich</i> METHODOLOGY FOR TEACHING ENGLISH BASED ON INTERNET RESOURCES	407-411
<i>Abdusamatov Alisher Sobirovich</i> TA'LIMNI LOYIHALASHTIRISH JARAYONIGA SEMIOTIK YONDASHUV	412-417
<i>Ibragimova Ehtiyotxon Ismailovna, Sobirova Nargiza Numonjonovna</i> TA'LIMDA NOVERBAL VOSITALARNING O'RNINI	418-422
<i>Babayeva Maxfuza Abduvaitovna</i> TA'LIMDA FANLARARO BOG'LANISHNING AHAMIYATI	423-429
<i>Nazarova Zarrina Allaberdiyevna</i> MAKTAB O'QITUVCHILARINING KREATIV SIFATLARINI RIVOJLANTIRISH USULLARI.....	430-435
<i>Jumayeva Gulnora Tursunpulatovna</i> O'QITUVCHILARINING KASBIY MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING SHART- SHAROITLARI	436-442
<i>Умаров Азиз Авазович</i> ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АУДИОВИЗУАЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА	443-447
<i>Ahmadjonova Odina Anvarjon qizi</i> INGLIZ TILI DARSLARIDA O'QUVCHILARNING KOMMUNIKATIV NUTQIY KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI(STEAM TA'LIM TEXNOLOGIYASI MISOLIDA).....	448-453
<i>Otamurodova Shamsu Qamar Otamurodovna</i> DIVERSIFIKATSIYA TAMOIYI ASOSIDA TALABALARNING KREATIVLIGINI YUZAGA CHIQRISH METODIKASI	454-461
<i>Komilov Nodirbek Bokijonovich</i> THE IMPORTANCE OF THE HISTORY OF MEDICINE IN INCREASING THE EXCLUSIVE COMPETENCE OF FOREIGN STUDENTS	462-466
<i>Sapieva Nargiza Mamayusufovna</i> IQTIDORLI O'QUVCHILARNING KREATIV FIKRLASH KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNI IJTIMOIY-PEDAGOGIK QO'LLAB-QUVVATLASH	467-478
<i>Norqobilova Rayxona Davlatovna</i> XORIJIY FANLARDAN BOLALARNING MAKTABGA TAYYORGARLIGINING DIAGNOSTIKASI	479-484

Mamatkodiroy Maxammadali Mamatisakovich

SINFDAN TASHQARI MASHG'ULOTLAR UCHUN RAQAMLI VOSITALAR VA PLATFORMALARNI
HAMDA O'QITISH USULLARINI TANLASH 485-492

Irgasheva Umida Raimjanovna

TALABALAR KASBIY NUTQ KOMPETENTSIYASINI STEAM TEXNOLOGIYASI ASOSIDA
TAKOMILLASHTIRISH 493-498

Turayeva Lolaxon Yuldashevna

ERKIN MEKANIK TEBRANISHLARNI MAPLE DASTURIY VOSITASI YORDAMIDA O'RGANISH
VA NAMOYISH ETISH 499-505

Kushakova Gulnora Egamkulovna

TALABA YOSHLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHNING PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK
XUSUSIYATLARI 506-510

Kenjabayeva Dilafruz Abdisalimovna

OLIY O'QUV YURTI SHAROITIDA ZAMONAVIY O'QITUVCHINI TAYYORLASHNING
DEONTOLOGIK KOMPONENTI 511-518

Xasanova Gulnoza Raxatjanovna

KREDIT-MODULLI TA'LIM TIZIMI JARAYONIDA OLIY TA'LIM MUASSASALARI
TALABALARINING MUSTAQIL ISHLARINI TASHKIL ETISH MUAMMOLARI 519-525

08.00.00- Иқтисодиёт фанлари

Алиматова Наргис Абдухалиловна
Тошкент давлат иқтисодиёт университети
“Ижтимоий-гуманитар фанлар” кафедраси
дотсенти, фалсафа фанлари номзоди
E-mail: nargis2207@gmail.com

КАМБАҒАЛЛИКНИ ҚИСҚАРТИРИШ-РАҚОБАТБАРДОШЛИК ОМИЛИ

Аннотация. Ушбу мақолада камбағаллик феномени ижтимоий-фалсафий нуқтаи-назардан таҳлил этилган ва уни қисқартириш миллий рақобатбардошликка таъсир этиши ўрганилган. Камбағалликнинг таснифи, қашшоқлик билан фарқи, камбағалликнинг мезонларига замонавий ёндашувлар, Ўзбекистонда камбағаллик даражаси каби масалалар ёритилган. Мақоланинг сўнгида Ўзбекистонда камбағалликни қисқартиришда маҳалланинг ролига эътибор берилган.

Калит сўзлар: камбағаллик, қашшоқлик, депривация, истеъмол саватчаси, ижтимоий-иқтисодий ҳодиса

Alimatova Nargis Abdukhalilovna
Tashkent State University of Economics
Department of Social and Humanitarian Sciences
Associate Professor, Candidate of Philosophical Sciences

POVERTY REDUCTION IS A FACTOR OF COMPETITIVENESS

Abstract. This article analyzes the phenomenon of poverty from a socio-philosophical point of view and examines how poverty reduction affects national competitiveness. It reveals the issues of classification of poverty, its difference from deep poverty, modern approaches to the criteria of poverty, the level of poverty in Uzbekistan. At the end of the article, attention is drawn to the role of the mahalla in poverty reduction in Uzbekistan.

Keywords: poverty, deprivation, consumer basket, socio-economic phenomenon

Алиматова Наргис Абдухалиловна
Ташкентский государственный экономический университет
кафедра “Общественно-гуманитарных наук”
доцент, кандидат философских наук

СОКРАЩЕНИЕ БЕДНОСТИ - ФАКТОР КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ

Аннотация. В данной статье феномен бедности анализируется с социально-философской точки зрения и исследуется как сокращение бедности влияет на национальную конкурентоспособность. В ней раскрыты вопросы классификации бедности, её отличие от нищеты, современные подходы к критериям бедности, уровень бедности в Узбекистане. В конце статьи обращено внимание на роль махалли в сокращении бедности в Узбекистане.

Ключевые слова: бедность, нищета, депривация, потребительская корзина, социально-экономическое явление

DOI: <https://doi.org/10.47390/SP1342V3I11Y2023N24>

Кириш. Камбағаллик Ўзбекистонда узоқ йиллар гапирилмайдиган мавзу бўлиб келди. 2020 йил 24 январь куни Олий Мажлисга Мурожаатномада Ш.Мирзиёев камбағаллик ҳақида очиқ гапирди ва тарихимизда биринчи марта бу муаммони қисқартириш асосий вазифалардан бири сифатида белгиланди. “Дастлабки ҳисоб-китобларга кўра, 12-15 фоиз ёки 4-5 миллион аҳолимиз камбағал”, – деди Шавкат Мирзиёев[9].

Аҳолининг ҳаёт даражасини ошириш ҳар бир ривожланган мамлакатда ижтимоий сиёсат самарадорлигининг бош мезони ва асосий мақсади ҳисобланади. Камбағаллик масштабларини қисқартириш бу мақсадга етишнинг муҳим ташкил этувчиларидан бири бўлиб ҳисобланади.

Адабиётлар таҳлили. Қашшоқлик муаммоси замонавий илмий адабиётларда асосан, иқтисодий нуқтаи-назардан ўрганилганлигини кўришимиз мумкин. Ўзбекистонлик тадқиқотчилардан Мустафакулов Ш.И. камбағалликни аниқлаш ва қисқартириш давлат сиёсати даражасига кўтарилганлиги, Абулқосимов М.Х. камбағалликка қарши кураш шахс хавфсизлигини таъминлашнинг муҳим йўналиши, Раҳмонов Д.А. камбағаллик макроиқтисодий барқарорликнинг долзарб муаммоси, Қутлиев О.А. камбағалликни Ўзбекистонда баҳолашга ёндашувлар, россиялик тадқиқотчилардан Сидорчук И.Б. камбағаллик мезонлари тўғрисида, Жуковская И.Ф. камбағаллик муаммосининг назарий ва амалий муаммолари мавзуларида тадқиқот олиб борганлар.

Тадқиқот методлари. Тадқиқот жараёнида тарихийлик ва мантиқийликнинг бирлиги, анализ ва синтез, дедукция, мавҳумлаштириш ва умумлаштириш илмий методларидан фойдаланилди.

Таҳлиллар ва натижалар. Камбағаллик ижтимоий ҳаётнинг турли соҳаларига таъсир кўрсатиб, муайян шахснинг, маълум бир оиланинг ва умуман жамиятнинг ривожланишида салбий аҳамият касб этади. У кишиларнинг ҳаёт сифати даражасининг пасайишига, ижтимоий-иқтисодий нотенглик ва гендер тенгсизликни ортишига олиб келади ва ижтимоий тараққиёт тўғаноғи бўлиб, ижтимоий фалокатларга ҳам олиб келиши мумкин. Камбағаллик-бу фақат озиқ-овқат маҳсулотлари, кийим-кечакнинг етишмаслиги эмас, балки яшаб бўлмайдиган уй-жой, кишиларда керакли таълим олиш имконияти ва тиббий ёрдамдан фойдаланишнинг чекланганлиги. Ҳаётни энг минимал даражада сақлаб туриш учун зарур бўлган маҳсулотларни сотиб олишга етарли пул маблағларининг йўқлигининг ўзигина ҳам эмас.

Камбағаллик, шунингдек, дунёнинг ҳар бир мамлакатада ижтимоий муносабатларни инсонпарварлаштириш муаммоси, ҳокимият ва халқ ўртасидаги муносабатларнинг ахлоқий жиҳатидир.

Камбағаллик билан курашиш қатор халқаро ташкилотлар- БМТ, Жаҳон банки, ХМТ ва бошқа ташкилотларнинг муҳим вазифаси ҳисобланади. 1992 йил 22 декабрда БМТ Бош Ассамблеясида қабул қилинган резолюцияга кўра 1993 йилдан бошлаб ҳар йили 17 декабрь куни “Халқаро камбағалликни йўқотиш учун кураш куни” нишонлана бошланди. 1997 йилда БМТ томонидан илгари сурилган ташаббус, БМТнинг камбағаллик билан курашишга бағишланган Биринчи ўн йиллиги кенг оммага маълум.

Кўпчилик давлатларда бундан ҳам барқарор ижтимоий ва иқтисодий ҳамда сиёсий тараққиёт мақсадида камбағалликнинг ўта кескин шакллари тугатиш ва унинг кўламини етарли даражада камайтиришга қаратилган “Камбағалликка қарши курашиш миллий режа”лари ишлаб чиқилган ва амалга оширилмоқда.

Камбағаллик ижтимоий ҳодиса сифатида кўпқирралидир. Кўплаб таърифлар ва таснифлар мавжуддир. Шунинг учун унутмаслик керакки, у мулкчилик ва бозор муносабатлари ривожланган синфий жамият ҳосиласи ҳисобланади. Иқтисодий тафаккур тарихига назар соладиган бўлсак, ушбу муаммо милоддан олдинги VIII-VII асрлардаёқ асарларда эсланганлигини кўришимиз мумкин. Шоир Гесиод “Меҳнатлар ва кунлар” поэмасида инсоният тарихини беш даврга бўлади. Кронос томонидан яратилган олтин аср одамлари йўқчилик ва қашшоқликни билмайдилар ва ўз вақтларини базмлар ва доно суҳбатларда ўтказадилар. Бошқа антик асарларда ҳам ибтидоий идиллия саҳналарини кўриш мумкин. “Камбағаллик” тушунчаси сиёсий тушунча сифатида Қадимги Римдаёқ ўзининг таърифига эга эди. Шаҳардаги камбағаллар (“пауперлар”) устидан назорат ўрнатиш ҳокимият олдида турган муҳим вазифалардан бири эди. Бундай ижтимоий гуруҳнинг пайдо бўлиши ибтидоий жамоанинг тугатилиши билан боғлиқ. Биринчидан, жамоа унинг аъзоларини қашшоқлашиб кетишига йўл қўймас ва шу орқали уларни деградациядан сақлаб қоларди. Иккинчидан, жамоанинг тенглаштирувчи уклади инсонни камбағалликнинг вайрон қилувчи ўз-ўзини англашдан ҳимоя қиларди. Шаҳарда эса бой қатламнинг ҳаёт тарзи қониқтирилмаган эҳтиёжларни келтириб чиқарарди. Бу эҳтиёжларни қониқтириш имконининг йўқлиги эса ўзини рад этилганлиги ҳиссини келтириб чиқаради.

Христианликнинг вужудга келиши инсонлар онгида ўзгаришларга олиб келди, лекин бу таълимот ижтимоий ислохотлар дастури эмас эди. Мулккий адолат тўғрисидаги масала дастлабки насронийлар онгида чеккада жуда кичик жойни эгаллаган. Христианликда ердаги неъматларга бефарқлилик кўп марта такрорланарди ва воқеаларнинг гувоҳлари ҳамда кейинги давр кишилари бунинг бойлигини рад этиш деб тушунардилар. Аммо бу жудаям содда тушуниш ҳисобланади. Инжилга мурожаат қилиш бойлик унга эга бўлиш фақат ҳаётий мақсадга айланиб, ундан юқорида бўлган маънавий чўққиларни тўсиб қўйганда қораланишини кўрсатади. Камбағаллик эзгу ҳаётнинг зарурий шарт сифатида қаралмаган. Ҳалол ёки ҳаром йўл билан орттирилган бойлик тўғрисидаги қарашлар кейинроқ шаклланган. Мусулмон дунёси оммавий онги учун ҳам бойлигини ўзи эмас, балки уни орттириш йўли танқид объекти бўлиши мумкин[7]. Ё.Исломовнинг фикрича, Ислом камбағаллик оллоҳнинг неъматига деган тушунчани ёқламайди. “Динимиз камбағалликни муқаддас деб билиб, бунинг биринчи ўринга қўядиган тоифанинг қарашларини оқламайди. Аввал айтиб ўтганимиздек, йўқсилликни фахр деб билишни дастлаб монийлик, ҳиндуизм, насронийликдаги руҳонийлик ва шу каби фирқа тарафдорлари маъқуллашган ва бу қараш кейинчалик баъзи мусулмон тариқатчиларига ҳам ўз таъсирини ўтказган. Аслида Қуръони каримда ҳам, Ҳадисларда ҳам камбағалликни ёқловчи бирорта далилни учратмайсиз”[4], дейди у. Исломдаги ҳалол йўл билан топилган даромаддан закот бериш фарзи камбағалликни олдини олиш чораси сифатида қаралади.

Протестант реформацияси камбағалликка нисбатан илгари маълум бўлмаган янги муносабатни юзага келтирди. Православиедаги “камбағаллар худога яқинроқ”ни

ўрнига “камбағаллар худо томонидан рад этилганлар”[5] пайдо бўлди. Реформация вакиллари ўз мулкини мерос бўлиб қолган капиталлар, билимлар, малакалар, қобилиятлардан фойдаланган ҳолда кўпайтирганларни ёқлардилар. Бундай қарашлар Ғарбда оммалашиб, Россияга ҳам кириб келди. Сиёсий иқтисод мумтоз мактаби вакиллари (А.Смит, Д.Риккардо, Т.Мальтус) қарашича, камбағаллик анъанавий жамиятнинг индустриал жамиятга айланишининг оқибатидир.

А.Смит фикрича, ўз-ўзича қашшоқлик, яшаш воситаларининг йўқлиги унча катта ачинишни туғдирмайди. Қашшоқлик тўғрисидаги шикоятлар эса бизнинг ҳамдардликимизни пайдо қилади, лекин унча чуқур эмас. Лекин тақдир ўйинлари сабаб, фаровонликнинг энг юқори чўққисидан қашшоқликнинг тубига тушишга мажбур бўлган кишига нисбатан чуқур ҳамдардлик вужудга келади[11].

Т.Мальтус ўзининг “Аҳоли ўсиши қонуни тўғрисида тажриба...” асарида ижтимоий тараққиёт зиддиятларини табиат қонунлари билан тушунтиришга уринган. У прогрессия қонунини ишлаб чиқади ва бу қонунга кўра, “аҳоли ўсиши геометрик прогрессия йўли билан юз берса, яшаш учун зарур бўлган ҳаётий воситалар эса арифметик прогрессия асосида ўсади”. Бундай фарқ ортқча аҳоли пайдо бўлишининг сабаби ва қаерда ортқча аҳоли ва озиқ-овқат маҳсулотларининг етишмовчилиги кузатилса, ўша ерда қашшоқлик мавжуд бўлади. Демак, қашшоқлик жамият ижтимоий тузилишининг оқибати эмас, балки кишилиқ уруғи мавжуд бўлишининг табиий оқибати — у жудаям тез кўпаяди. Бизда самарали ёрдамчилар бор, булар турли эпидемиялар, урушлар, очлик. Улар инсонларнинг қирилишига сабаб бўлади.

Тирикчилик воситалари қиймати назарияси Д.Риккардо томонидан ривожлантирилди. Тирикчилик воситаларини таърифлашга Т.Мальтуснинг иккита тахминини асос қилди. Булар “ерлар ҳосилдорлигини камайиши қонуни” ва “аҳоли ўсиши қонуни”. Биринчи қонунга асосан, Д.Риккардо жамият тараққиёти билан тирикчилик воситаларининг нархи ошиши ва демак, иш ҳақи ҳам ўсиши кераклигини айтади. Иккинчи қонунга асосланиб эса, ишчиларнинг иш ҳақини тирикчилик воситаларининг минимал даражасидан ошириш мумкин эмаслиги тўғрисидаги хулосага келган. Бу хулосанинг моҳияти шундан иборатки, иш ҳақининг оширилиши туғилишнинг кўпайишига сабаб бўлади, бу эса меҳнат талаб бўлганларнинг сонини кўпайтириб, иш ҳақининг камайишига олиб келади. Ўз навбатида иш ҳақининг камайиши аҳоли сонининг камайиши ва демак, бозорда меҳнат талаб бўлганларнинг миқдорининг пасайишига олиб келади ҳамда қайтадан иш ҳақининг ошишига олиб келади. Меҳнат таклифларининг тебраниши таъсири остида иш ҳақи маълум барқарор катталиқ-тирикчилик воситаларининг жисмоний минимуми кўринишида ўрнатилиши тенденциясига эга бўлади. Риккардонинг фикрича, аҳолининг истеъмоли ишлаб чиқариш ривожланиши ва янгилиниши асоси ҳисобланади.

Социал-дарвинизм XIX аср ўрталарида либерализм мафкурасининг асосига айланди. Бу йўналишга кўра, камбағаллик қонуний ҳодиса бўлиб, ижтимоий ишлаб чиқариш билан бирга ўсиши керак. Социал-дарвинизм мафкурачиси Г.Спенсер фикрича, камбағаллик шахсни ривожлантирувчи куч бўлиб, ижобий роль ўйнайди ва бу жамиятнинг қонуниятли ҳодисаси. “Ижтимоий статика” китобида у камбағаллик ва тенгсизлик ижтимоий ишлаб чиқариш ўсиши билан биргаликда пайдо бўлади ва ривожланади, деб ҳисоблайди. Бу жараёни эса тўхтатиб бўлмайди, шунинг учун

камбағалликни ҳам йўқотиб бўлмайди. Шунингдек, камбағалликка ўзга мезон билан ёндашув керак, чунки бу ижтимоий ҳодиса эмас, балки бир кишининг муаммоси, алоҳида шахс тақдири ва индивидуал хоҳиш бўлиб, аниқ бир кишининг яшаш учун курашда ёлиб бўлишга қобилиятсизлигидан келиб чиқади. Одамлар мукамал эмас: кимлардир ижтимоий ҳаёт қийинчиликларига моҳирона мослаша олдилар, бошқалар эса бунга эълол олмадилар. Инглиз социологиясининг отаси давлатнинг жамият табиий ривожланишига аралашувини қўллаб-қувватлайди. Унинг учун камбағалларга ёрдам бериш фаолият эркинлигини чеклашдир[12]. Камбағалликни бундай тақдири азалга боғлаб тушунтириш ҳар бир кишини барча иқтисодий ва ижтимоий масъулиятдан эркин қилиб, бутун кишилар жамияти учун ва аҳолининг камбағал таркиби учун қисман бозорнинг ижтимоий оқибатларини юмшатиб берувчи давлат ҳокимияти томонидан қабул қилинмайди.

Ижтимоий тенгсизлик ва ижтимоий табақаланиш табиатини чуқур тадқиқ этган К.Маркс жамиятдаги турли табақаларга ажралишнинг сабаби-жамиятни ишлаб чиқариш воситалари эгалари ва фақат ўз меҳнатини сотиши мумкин бўлганларга бўлинишидир. Камбағалликнинг сабабларини тадқиқ этиб, К.Маркс капиталнинг тўпланиши бир қутбда бойлик, иккинчи қутбда эса қашшоқликни вужудга келтириб, турли кўринишларни олувчи ва капиталга ишлаб чиқаришни ўта тезлик билан кенгайтириш имконини берувчи “захира ишчи армиясини”, ишчиларнинг “нисбий ортиқчалигини” ёки “капиталистик аҳоли ўсиб кетишини” вужудга келтиради[8].

В.Паретонинг оптималлик концепцияси фаровонлик назариясида инқилобни амалга оширди ва фаровонликнинг янги назарияси номини олди. У максимал фаровонликка эришишнинг мезонларини шакллантирди ва мукамал рақобат шароитидаги иқтисоддаги узоқ муддатли барқарорлик фаровонлик максимал бўладиган Парето-балансга юзага келтиради. Ҳатто самарадор бозорлар шароитида ҳам давлат аралашувисиз ҳал этиб бўлмайдиган муаммолар вужудга келади.

Иқтисод бўйича Нобел мукофоти лауреати Амартя Сен ўзининг “Очлик сиёсий иқтисоди” асарида камбағаллик неъматларнинг миқдорига боғлиқ эмаслигини, балки кишиларнинг ижтимоий шартланган шу неъматлардан фойдалана олиш имкониятлари билан аниқланишини кўрсатган. Фарбнинг иқтисодий ривожланган ижтимоий реаллигида камбағаллик (“структурал камбағаллик”) зарурий унсур бўлиб, бу муаммо оддий ечимга эга эмас[3].

Таъкидлаш керакки, юқорида номлари келтирилган ва бошқа иқтисодчиларнинг асарларининг назарий таҳлили трансформация қилинувчи эмас, балки бозор иқтисодиёти ривожланган давлат моделига нисбатан татбиқ этилиши мумкин, чунки у бундай тизимдаги ижтимоий-иқтисодий жараёнларнинг такрорланмас хусусиятларини етарлича очиб беролмайди.

Замонавий назарий концепцияларда ўз ифодасини топган “камбағаллик” тушунчаси турли муаллифларда турлича тушунилади. Илмий адабиётларда таҳлил қилинаётган тушунчага уч хил ёндашув мавжуд. Уларнинг ҳар бири муаммонинг турли аспектларини ёритади. Булар: “мутлақ камбағаллик”, “нисбий камбағаллик”, “ижтимоий маҳрумлик бўйича камбағаллик”.

“Мутлақ камбағаллик” концепцияси асосий эҳтиёжларнинг минимал рўйхатини ва уларни қондириш учун зарур бўлган ресурслар ҳажмини аниқлашга асосланади. Бу

концепция хронологик жиҳатдан биринчи бўлиб юзага келган ва бу ҳодисани Буюк Британияда XIX аср охири-XX аср бошларида ўтказилган эмпирик тадқиқи айнан шу назарияга асосланган.

“Нисбий камбағаллик” концепцияси фаровонлик кўрсаткичлари билан аниқ бир мамлакатда устун бўлган моддий таъминланганлик даражаси ўртасидаги мутаносибликка асосланади. Ушбу концепциянинг асосчиси П.Таунсенд бўлиб, у камбағалликни иқтисодий ресурслар етишмаслиги сабабли жамиятнинг кўпчилиги аъзолари учун одатий бўлган ҳаёт тарзини таъминлаш имконсиз бўлган ҳолатни тушунади. Ўз таҳлилида у бошдан кечириладиган етишмовчиликларнинг йиғиндиси, кўп ўлчамли маҳрумлик, алоҳида инсон, оила ёки гуруҳнинг жамият ёки миллат масштабидаги фойдали бўлмаган, кўрилатган ва исботланадиган ҳолатига асосланган. Ушбу тушунча П.Таунсенд томонидан шунинг учун киритилганки, овқатланиш, кийим, яшаш шароитлари, узоқ муддат фойдаланиладиган буюмлар, яшаш муҳитининг жойи ва ҳолати, меҳнат шароитлари ва характерини ўз ичига олувчи моддий депривация билан бир қаторда бандлик характери, бўш вақтни ўтказишнинг ўзига хослиги, таълим олиш ва ҳоказоларни ўз ичига олувчи ижтимоий депривация кўрсаткичлари эътиборга олинган.

Ҳозирги вақтда “камбағаллик” тушунчасининг ушбу таърифи доирасида иккита йўналиш вужудга келган.

Биринчи йўналиш доирасида асосий эҳтиёжларни қондириш учун тирикчилик воситаларининг мавжудлигига асосий урғу берилади. “Нисбий камбағаллик”нинг чегарасини аниқлашда шахсий фойдаланиладиган даромаднинг ўртача кўрсаткичидан фойдаланилади. Масалан, АҚШда “нисбий камбағаллик”нинг чегараси ўртача кўрсаткичнинг 40 фоизини, Европанинг кўпчилиги мамлакатларида 50 фоиз, Скандинавияда 60 фоизни ташкил этади. Камбағалликнинг фуқаровий-ҳуқуқий назарияси номини олган иккинчи йўналиш доирасида ушбу тушунча маҳрумликнинг кенг маънода тушунилишидан келиб чиқади. Бу ҳолатда мавжуд бўлган воситалар ҳисобга олинувчи базавий маҳрумликлар, етишмовчиликлар йиғиндиси жамият ҳаётида тўлиқ маънода иштирок этиш имконини бериш ёки бермаслигига эътибор берилади.

“Нисбий камбағаллик” масштаблари “мутлақ камбағаллик” масштаблари билан мос келмайди. “Мутлақ камбағаллик” йўқотилиши мумкин, аммо “нисбий камбағаллик”, нотенглик стратификация қилинган жамиятнинг ажралмас атрибути бўлганлиги сабабли, доимо мавжуд бўлади. “Нисбий камбағаллик” барча ижтимоий қатламларнинг ҳаёт стандартлари сифат жиҳатдан ўзгарганда сақланиб қолади ва ҳаттоки, ўсади.

1990-йиллар бошида қатор ҳаёт даражасини тадқиқ этувчилар (швециялик Б.Халлероид, Буюк Британиялик Д.Вайт-Вилсон ва б.) ёндашувларни комбинацияси тўғрисидаги масалани илгари сурдилар. Маҳрумликлар тушунчаси даромад ва истеъмол назарияларида ҳар хил бўлганлиги сабабли, улар бир-бирини инкор этувчи эмас, балки тўлдирувчи бўлса керак. Бундай ёндашувда камбағал деб ресурсларнинг зарурий даражаси бўлмаганлиги туфайли маҳрумлик ёки етишмовчиликни бошидан кечириётганлар тушунилади. Камбағалликни ўлчашда икки ёндашувни бириктириш, ҳар бир ҳолатни баҳолашга қараганда, уни тарқалишидаги нисбатан қуйи даражани қайд этади.

Бундай комбинациялашган ёндашув нафақат даромадларнинг кичик даражасида ҳам маҳрумликни, етишмовчиликни сезмайдиган оилаларни, балки депривацион назарияга кўра камбағал деб ҳисобланадиганларни ҳам ушбу статусдан айиради.

Камбағаллик тарқалиши масштабларини баҳолаш кўпвариантлилиги муаммони ўрганишда тўпланган тажрибанинг қонуниятли ва ижобий оқибати сифатида камбағаллик тарқалиши даражасини ўлчаш учун иқтисодий-статистик инструментларнинг етарли эканлигидир. Умумий кўринишда камбағалликни таърифлаш аниқ эҳтиёжлар йиғиндиси ва аҳолининг маълум қисми учун уларни қондириш имкониятларининг мавжудлигига асосланади. Аҳолининг камбағал қатламларини ажратиш, тавсифлаш ва ўрганиш учун 2000-йиллар бошида илмий назария ва ижтимоий амалиётда қуйидаги мезонлардан фойдаланишарди:

- уй-жойнинг мавжудлиги;
- озиқ-овқатнинг тўлақонлилиги ва тоза сув манбаининг мавжудлиги;
- минимал таълим олиш имконияти;
- соғлиқни лозим даражада ушлаб туриш имконияти[2].

Камбағалликнинг қуйи кўриниши қашшоқликдир. Умум қабул қилинган меъёрлардан келиб чиқиб, қашшоқлик деб, камбағалликдан қуйи бўлган ва биологик жиҳатдан мумкин бўлган нормалар доирасида қолиш имконини берадиган ҳолатга айтилади.

Оила (индивид, уй хўжалиги), агар уларнинг озиқ-овқат истеъмоли Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти томонидан ўрнатилган минимал рационнинг 80%ини таъминлай олмаса ёки харажатларнинг 80%и озиқ-овқатга сарфланса, камбағал, деб ҳисобланади.

Камбағалликнинг энг асосий мезонларидан бири ўз ичига кўплаб характеристикаларни олувчи “уй-жой” билан таъминланганликдир:

- турар жой категорияси. Бу ётоқхонадаги каравот, коммунал хонадондаги хона бўлиши мумкин;

- турар жой мақоми (ижтимоий, касбий, хусусий). Ғарб давлатларида қўлланиладиган мумтоз ёндашувга кўра камбағал одам уй-жой сотиб ола олмайди;

- турар жой сифати. Авария ҳолатидаги фондда яшашни минимал стандартларга жавоб беради, деб айтиб бўлмайди. Демак, бундай уй-жойнинг мавжудлиги “камбағалликдан паст” даража, деб баҳоланади.

- бир киши учун турар жой меъёри. Совет Иттифоқида бу норма бир кишига 12-14 квадрат метрни ташкил этган. Ўзбекистон Республикаси Уй-жой кодекси 42-моддасига кўра, бизнинг юртимизда бир кишига турар жой меъёри 16 кв.метрни ташкил этади ҳамда 9 кв.метрдан кам бўлиши мумкин эмас[13].

Тўлақонли овқатланиш. Овқатланишни фойдалилик ва ўз-ўзини чегаралаш, юқори таъб сифати ҳамда хилма-хилликнинг комбинацияси вужудга келганда тўлақонли, деб аташ мумкин. Фойдалилик мазкур киши истеъмоли учун фойдали бўлган калория ва витаминларнинг мутаносиблилигига асосланади. Асоссиз бўлмаган қарашга кўра, қанчалик озиқ-овқат маҳсулоти фойдали бўлса, шунчалик у қиммат бўлади. Чунки сифатли маҳсулотни ишлаб чиқаришга сифатсиз маҳсулотни ишлаб чиқаришга қараганда кўпроқ сарф-харажат ва саъй-ҳаракат талаб қилинади. Асос сифатида арзон маҳсулотларнинг сифатсиз бўлиши тўғрисидаги фикрга таяниладиган

бўлса, камбағал кишиларнинг сифатсиз маҳсулотни сотиб олиш эҳтимоли юқори бўлади.

Ўз-ўзини чегаралаш фойдалилик билан боғлиқ. Мазали овқат ейишни яхши кўрадиган кўплаб одамлар моддий ресурслар етишмаслиги сабабли ўзини чегаралашга мажбур бўлади. Бошқа ҳеч қандай моддий муаммога эга бўлмаган кишилар ўз-ўзларини соғлиқларига зарар етказмаслик учун чегаралашга зарурийят сезади.

Таъкидлаш керакки, сув фақат физиологик эҳтиёжни қондириб, чанқоқни қониқтирибгина қолмай, балки тоза сув асосида мутлақ барча ичимликлар ва кўпгина тайёр таомларда “мазалилик” тамойили амалга ошади. Ер юзида кўпчилик яшовчилар учун тоза ичимлик сувига эга бўлиш қўшимча харажатларни талаб қилади. Тоза сув учун қўшимча харажат қилиш имконининг йўқлиги кишиларни камбағаллар категориясига олиб келади. Қайнатилган водопровод сувини истеъмол қилиш ҳам таом ва ичимликларнинг фойдалилиги ва таъм сифатларига таъсир этиб, истеъмол стандартларини сезиларли пасайтиради.

Хилма-хиллик бўлмаганда эди, тўлақонли овқатланиш муаммоси натурал ҳўжалик доирасида ҳал бўлар эди. Турли-туманлик танловнинг кўп хиллигини таъминлайди. Фақат тиббий кўрсатмалар хилма-хилликни чеклашга асос бўлиши мумкин. Моддий чеклашлар истеъмолнинг қуйи даражасига, яъни камбағал қатламга тегишлиликни билдиради.

Минимал таълим олиш имконияти. Маълумки, нисбатан юқори истеъмол гуруҳига ўтиш муваффақияти таълим-малака стратегияларини тўғри танлашга боғлиқ. Айнан улар моддий таъминланганликнинг тегишли даражасига олиб келиши мумкин. Бепул таълим олиш имконияти Ўзбекистонда мавжуд ва у, кўпроқ, иқтидорли кишилар учундир. Обрўли (сифатли таълим берувчи) олий ўқув юртига ўқишга кириш учун репетиторлар хизматидан (улар эса пуллик хизмат кўрсатади) фойдаланиш зарур бўлади. Малакани ошириш ҳам кўп ҳолатларда моддий харажатлар билан боғлиқ (иш берувчи харажатларни қоплаган ҳолатлар бундан мустасно). Кўпинча камбағал кишилар ўрта ва ўрта-махсус маълумот олиш билан чекланишади. Олий маълумот олиш имкони мавжуд, аммо бу йўлда қийинчиликлар кўп.

Ўз соғлиғини лозим даражада сақлаш, авваламбор, тиббий ёрдамни тўсиқсиз олиш имкониятини назарда тутати. Совет Иттифоқида тиббий ёрдам бепул эди. Аммо поликлиника ва шифохоналар оддий халқ учун тўлиб тошган эди ва врач қабулини соатлаб кутишга тўғри келарди. Шунга қарамай даволаниш имконияти бор эди. Ҳозирги вақтда болалар поликлиникалари билан катта ёшдагилар поликлиникалари бирлашиб, оилавий поликлиникалар яратилган. Каттани ҳам, ёш болани ҳам “оилавий врач” даволамоқда. Мураккаброқ ҳолатларда даволаниш пуллик кўриниш олмоқда.

Юқорида келтирилган мезонларга кўра жамиятнинг камбағал қатлами ўз хусусиятларига кўра, авваламбор, ҳаёт даражаси ва сифатининг пастлиги истеъмолнинг тўлақонли бўлмаган структурасига кўра аҳолининг бошқа қатламларидан фарқ қилади.

Камбағаллик халқаро стандартлар ва уни характерловчи кўрсаткичларга кўра ижтимоий-иқтисодий ҳодиса сифатида қуйидаги кўринишларга бўлиш мумкин:

– Эндемик-мамлакат аҳолисининг ҳаётини нормал даражасини таъминлаш учун иқтисодиётнинг ривожланиш масштаблари етарли эмаслиги оқибатида мавжуд иқтисодий шарт-шароитлар билан боғлиқ равишда пайдо бўлган оммавий камбағаллик.

Бу аҳоли жон бошига ЯИМ ишлаб чиқаришнинг умумий кўрсаткичлари, уй хўжаликлари истеъмолининг охирги кўрсаткичлари, чақалоқлар ўлими, ҳаёт давомийлигининг қисқалиги билан характерланади. Ривожланган мамлакатларда бундай ҳолат иқтисодий таназзул вақтларида кузатилади ва одатда, эпизодик характерга эга бўлади. Ривожланаётган мамлакатларда аҳолининг 50 фоиздан ортигининг даромади камбағаллик чизиғидан пастда жойлашган бўлганда кузатилади.

– локал — аҳолининг маълум алоҳида ижтимоий-демографик бирликлари, баъзи географик туманлар, алоҳида уй-жой хўжаликлари ва алоҳида кишиларнинг камбағаллиги;

– сурункали — аҳолининг айнан шу қатламлари, географик туманлар, уй-жой хўжаликлари ва алоҳида кишилар бир йилдан ортиқ вақт давомида камбағаллик чегарасидан қуйида бўлса;

– эпизодик-вақтнинг унча катта бўлмаган оралиғида мавжуд бўладиган камбағаллик (масалан, ойли иш ҳақининг ўз вақтида берилмаслиги оқибатида)[1].

Жаҳон тажрибасида камбағалликни баҳолашнинг бир нечта методлари мавжуд:

- статистик, бунда жон бошига олинадиган даромадлар ҳисобига аҳолининг 10-20 фоизи камбағаллар сифатида кўрилади;

- норматив, овқатланиш нормаси ёки истеъмолнинг минимал стандартларига кўра (минимал истеъмол саватчаси);

- маҳрумлик методи, ҳаётини муҳим маҳсулотлар ва товарларнинг тўлақонли истеъмол қилинмаслиги ёки, аксинча, биринчи ҳаётини эҳтиёжнинг қониқтирилганлиги методи (овқатланишга харажатлар улуши, озиқ-овқатнинг энергетик қимматини аниқлаш);

- стратификацион ёки табақалашган, бунда ўз-ўзини таъминлаш имкониятлари чекланган аҳоли қатламлари (қариялар, ногиронлар, тўлиқсиз ва кўп болали оилалар аъзолари, боқувчисиз қолган болалар, ишсизлар, иммигрантлар ва ҳ.к.) априор ҳолатда камбағаллар қатламига киритилади;

- антропологик-аҳоли гуруҳлари бўйича (уларнинг ҳаёт даражаси учун махсус, структура ташкил этувчи омиллар: ер, уй-жой, таълим, соғлиқ, уй хўжалигининг роли ва даромадларнинг натурализацияси ва бошқалардан келиб чиқиб);

- эвристик, жамоатчилик ёки респондентнинг ўз фикридан келиб чиқиб ҳаёт даражасининг етарли ёки етарли эмаслигини аниқлаш;

- иқтисодий, давлатнинг кам таъминланган аҳолини моддий таъминотини қўллаб-қувватлашга йўналтирилган ресурс имкониятлари орқали камбағаллар категориясини аниқлайди.

Камбағалликни ўрганишда фаровонликнинг тегишли индикаторини топиш керак. Иккинчидан, камбағаллик чегарасини аниқлаш керак, яъни шу кўрсаткичдан кейин тегишли уй хўжалиги ёки алоҳида шахс камбағал, деб таснифланади. Ва, ниҳоят, шундай кўрсаткичларни танлаб олиш керакки, улар асосида бутун аҳоли ёки аҳоли гуруҳлари бўйича ҳисоботларни тайёрлашда улардан фойдаланилади.

Кўпинча фаровонлик индикатори сифатида даромад ва истеъмол, иқтисодий унсур сифатида соғлиқ, озиқ-овқат билан таъминланганлик ва билим олиш даражаси, ижтимоий муносабатларнинг етишмаслиги, хавфсизлик, ўз-ўзига паст баҳо бериш ва ёрдамга муҳтожлик эса ижтимоий элемент сифатида қаралади.

Камбағаллик чегараси баҳоси физиологик минимумдан мазкур жамият кўпчилиги аҳолисининг тарихий шаклланган ҳаёт даражасига фарқланади. Камбағаллик тушунчасининг кўп қирралилигини максимал эътиборга олиш учун камбағалликнинг абсолют, нисбий ва субъектив чегараси ва уни аниқлашга комбинациялашган ёндашув таклиф этилади[10].

Камбағалликнинг мутлақ чегарасини давлат ўзининг иқтисодий имкониятларидан келиб чиқиб белгилайди. Камбағаллик чегараси ёки чизиғи кўрсаткичи дастлабки эҳтиёжларни қондириш учун зарур бўлган неъматларнинг натурал йиғиндиси (истеъмол саватчаси) ёки унинг қийматини ифодаловчи кўринишда тасаввур қилинади. Ўзбекистонда расмий, асосий камбағаллик чегараси тирикчилик минимуми бюджети асосида ифода этилади. Ўзбекистонда минимал истеъмол харажатлари миқдори киши бошига 1 ойга 498 минг сўм деб белгиланди. Мазкур миқдор пенсиялар ва нафақаларнинг энг кам миқдорини белгилашга асос бўлади.

Минимал истеъмол харажатларини аниқлаш тартиби Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 27 августдаги “Минимал истеъмол харажатлари қийматини ҳисоблаш тартибини амалиётга жорий этиш тўғрисида»ги 544-сон қарорида белгиланган.

Истеъмол саватчаси мамлакатда мавжуд бўлган конкрет шароитларни ҳисобга олган ҳолда, вақтнинг маълум оралиғида инсоннинг аниқ функционал эҳтиёжларини қондирувчи товар ва хизматларнинг илмий асосланган мутаносиб йиғиндисидир. Истеъмол саватчасини шакллантиришда инсоннинг нормал ҳаёт фаолиятини таъминловчи, уларни қондириш ижтимоий зарур деб тан олинган эҳтиёжлар доирасидан келиб чиқилади. Истеъмол саватчасидаги маҳсулотлар қандай эканлиги давлатнинг нақадар иқтисодий имкониятларга эгалиги, жамиятнинг турмуш кўрсаткичлари ва даражаси ҳақидаги одамларнинг тасаввурларидан келиб чиқиб, биридан турли давлатларда фарқ қилади.

АҚШда истеъмол бюджетлари ҳисоби 100 йилдан буён олиб борилади. Мутахассислар ичида Геллер кўмитасининг норматив бюджети жуда машҳур. Унинг мақсади-4 кишидан иборат(ишлайдиган эр, ишламайдиган хотин, 12 ёш ўғил бола ва 8 ёш қиз бола) бўлган анъанавий америкалик одатий оила ҳаёт даражасининг қийматини ўлчаш. Бюджет, тадқиқ этилган оилаларнинг ярмида сотиб олинган ва рўзғорда ишлатиладиган товарлар бюджет таркибига киритиладиган, медиан метод асосида қурилган.

Буюк Британияда истеъмол саватига озиқ-овқат товарлари, ижтимоий овқатланиш, алкоголь ичимликлар, тамаки маҳсулотлари, уй-жой анжомлари (мебель, электр ускуналари, уё-жой коммунал хизматлари, телефондан фойдаланиш), дам олишни ташкил этиш (аудиовизуал аппаратура, истироҳат), саёҳатлар, автомобиль харажатлари, жамоат транспортдан фойдаланишга кетадиган харажатлар кирази.

Охириги йилларда Европа иттифоқи давлатларида аҳоли медиан даромадининг 50% ига тенг бўлган минимал истеъмол бюджети камбағаллик даражаси сифатида ишлатилади. Собиқ социалистик лагерга кирган Европа мамлакатлари минимал истеъмол бюджети ҳисоби ушбу мамлакатларнинг чекланган молиявий имкониятлари билан белгиланади. Болгарияда, мисол учун, камбағалларнинг ижтимоий ҳимояси асосига давлат томонидан кафолатланган базавий минимал даромад қўйилган. У бир

неча бор минимал истеъмол бюджети ва тирикчилик минимумидан кичик. Хорватияда тирикчилик минимуми энг кам иш ҳақиға нисбатан фоизларда ўрнатилган. Ёлғиз киши учун унинг 65%и, икки кишидан иборат уй хўжалиғи учун 110%дан иборат ва ҳ.к. Венгрияда озиқ-овқат савати моддама-модда тўлдирилади ва кейинги муҳим харажатлар (хизматлар, квартира харажатлари) шундай умумий миқдор билан белгиланадики, улар озиқ-овқат учун қилинадиган харажатлардан ошиб кетиши керак эмас.

Собиқ совет мамлакатлари Россия, Украина, Молдова, Беларуснинг минимал истеъмол бюджетлари тўғрисида қонунлари қабул қилинган. Беларус, Россия ва Молдова тирикчилик минимуми катталиғини аниқлайдиган, истеъмол неъматлари ва хизматлари йиғиндисининг қийматини баҳолашга асосланган норматив методдан фойдаланади.

2023 йилнинг 19 май куни Тошкентда “Камбағалликни қисқартириш бўйича илғор тажрибаларни қўллаш” мавзусида II Халқаро форум бўлиб ўтди. Ушбу форумда Хитойнинг камбағалликни қисқартириш бўйича тажрибаси Ўзбекистонда ўрганилиши ва унинг ижобий жиҳатларидан фойдаланиш мумкинлиғи таъкидланди. Шу билан биргаликда камбағалликни кўп мезонли баҳолашнинг методологияси яратилиши кераклиғи айтиб ўтилди.

Хулоса ва тавсиялар. Шундай қилиб, истеъмол саватчаси қиймати чегара кўрсаткичи ёки камбағаллик чегараси, камбағаллар эса минимал истеъмол савати қийматидан кам даромадга эга бўлганлардир.

Шу ўринда маҳалла фуқаролар йиғинлари раислари ва ёшлар билан ишлайдиган фаоллар шундай оилаларда ўсаётган ўспирин йигит ва қизларни шу маҳаллада яшайдиган моҳир ҳунарманд, чевар, уста, яъни ўз касбини яхши эгаллаган маҳалладошларга шогирд сифатида бириктиришга ёрдам берсалар, ушбу ёшлар шу ҳунарни эгалласалар камбағаллик муаммосини қисқартиришга катта ёрдам бўларди. Чунки давлат ҳамда маҳалладошлар томонидан берилаётган моддий ёрдам ёшларда лоқайдлик, беғамлик каби хислатларни ҳам келиб чиқишига сабаб бўлмоқда. Оиладаги муҳит, кишиларнинг онги, ҳаётга муносабати ўзгармаса, бундай кишиларни ночор ҳолатдан чиқиб кетиши даргумон. Камбағалликни қисқартиришнинг миллий моделини яратиш лозим деб ҳисоблайман.

Адабиётлар/Литература/References:

1. Воронкова О.В. Подходы к определению и измерению бедности / О.В. Воронкова // – Ростов-на-Дону: Ростовский государственный университет, 2007. – С.147-154. (Экономический вестник Том 5 №3).
2. Голубенко И.Е. Критерии уровня бедности / Голубенко И.Е. // – М.: Изд-во РАГС, 2006. – 137с. (Государственное строительство и право; вып. 18.).
3. Жуковская И.Ф. Понятие «бедность»: теоретический и практический аспекты.//Экономика образования. 2009. - № 1. Часть 2. - С. 86-92.
4. Исломов Ё. Исломда бойлик ва камбағалликка муносабат. Т.: Qadmus Media, 2019. - Б.160
5. Кара-Мурза С. Потерянный разум. Гл.38/[Электронный ресурс]/[http://www.onegaonline.ru/ost/index.asp?kod=km2]

6. Камбағалликни қисқартириш бўйича янги дастур амалга оширилади// <https://president.uz/uz/lists/view/6313>
7. Макоули А. Определение и измерение бедности [Текст]. // Бедность: взгляд ученых на проблему. - М.: ИСЭПН РАН, 1994.- С.7-10.
8. Маркс К. Капитал. Т. 1. [Текст] // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд., Т. 23. – С. 770, 771-773.
9. Мирзиёев Ш. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси// <https://president.uz/uz/lists/view/4057>
10. Сидорчук И.Б. Критерии бедности и показатели её определения. //Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия: География. Том 22 (61). 2009 г. -№ 2. -С.260-271.
11. Смит А. Теория нравственных чувств [Текст]. – М.: Республика, -1997. - С. 147.
12. Спенсер Г. Социальная статика. Изложение социальных законов, обуславливающих счастье человечества. – К.: Гама-Принт, 2013.- 496 с.
13. Ўзбекистон Республикаси уй-жой кодекси. 1апрель 1999 йил. <https://lex.uz/docs/106136>

SCIENCEPROBLEMS.UZ

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

№ 11 (3) – 2023

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари электрон журнали 2020 йил 6 август куни 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатида олинган.

Муассис: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” масъулияти чекланган жамияти

Таҳририят манзили:

100070. Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй. Электрон манзил:

scienceproblems.uz@gmail.com

Боғланиш учун телефонлар:

(99) 602-09-84 (telegram).